

EDUCATION REFORMS AFTER TANZİMAT

TANZİMAT SONRASI EĞİTİMDE YENİDEN YAPILANMA

Abdullah TAŞKESEN¹

Ali Yaşar AYDENİZ²

Abstract

The Tanzimât literally meaning reorganization of the Ottoman Empire, was a period of reformation that began in 1839 and ended with the First Constitutional Era in 1876. Modern education process has shaped in this historical period. Education was based on madrassas (a kind of university) but the institutions were established through the Foundations (Vakıf). The military schools were opened after the Tanzimât. Elementary school was made compulsory and students were sent to Europe for the first time. The French revolution affecting Europe has also affected the Ottoman Empire. Erncümeni Daniş (shown as the science academy) was founded in 1851. General Regulations of the Ministry of Education (Maarif-i Umumiye Nizamnamesi) was published in 1867. During this period, the basic ideology has been seen as "Ottomanism" to prevent the disintegration of the Empire and also much better it was understood the importance of education in this period. Grading has been adopted in educational institutions and the importance of language has also gained an importance in this period. On the other hand it also laid the foundations of the Vocational and Technical Education. Mülkiye Mektebi (Public Administration School) was opened in 1879 with the aim of public officials. During this period basement of the "nation state" understanding was laid. Reform activities in education were initiated from the university. It has been given the importance of education for the girls and women. It also planned agricultural education and training programs have been developed in this period. The idea of the state's dissolution can be prevented through the education came to the fore in The Tanzimât era. The compulsory religious education in schools has been removed after The Tanzimât and it is not mandatory for non-Muslims. The Ottoman education system began to modernize with the Tanzimât. In this process, some reforms have been successful while others fail.

Keywords; Tanzimât, Education, Reconstruction.

Özet

Tanzimat'la eğitim şekillenmiştir. Osmanlı eğitimi medreselere dayalı bir sistemdi, vakıflar yolu ile eğitim kurumları oluşturulmuştur. Tanzimat sonrası askeri okullar açılmıştır. İlkokul zorunlu hale getirilmiştir. İlk kez Avrupa'ya öğrenci gönderilmiştir. Fransız ihtilali ile Avrupa'yı etkileyen rüzgârın yayılması Osmanlı'yı da etkilemiştir. 1851'de Encümeni Daniş (bilim akademisi olarak gösteriliyor) kuruldu. 1857'de Maarifi Umumiye Nezareti (Eğitim Bakanlığı) kurulmuştur. 1867'de Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayınlanmıştır. Bu dönemde Osmanlı'nın dağılma sürecini engellemek için temel ideoloji "Osmanlılık" olmuştur. Yine bu dönemde eğitimin önemi çok daha iyi anlaşılmıştır. Eğitim kurumlarında kademelendirilmeye gidilmiştir. Dilin önemi bu dönemde belirginleşmiştir. Mesleki ve Teknik Eğitimin temelleri atılmıştır. 1879'da kamu görevlileri yetiştirme amacı ile Mülkiye Mektebi açılmıştır. Aynı şekilde bu dönemde "ulus devlet" anlayışının temeli atılmıştır. Eğitimde yenileşme faaliyeti üniversiteden başlatılmıştır. Kızların ve kadınların eğitimine önem verilmiştir. Ayrıca bu dönemde tarım öğretimi planlanmıştır. Eğitim programları geliştirilmiştir. Tanzimat döneminde devletin yaklaşımının eğitimle dağılmayı engelleyeceği fikri ön plana çıkmıştır. Tanzimat sonrası okullarda zorunlu din dersi kaldırılmış ve gayrimüslimler için zorunlu tutulmamıştır. Tanzimat ile Osmanlı eğitim sistemi modernleşmeye başlamıştır. Bu süreçte bazı yenilikler başarılı olduğu gibi başarısızlığa sebep olan yenilikler de olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Eğitim, Yeniden Yapılanma.

¹ Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

² Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Doktora Öğrencisi.

GİRİŞ

Bir sistemin alt sistemleri o sistemin amaçlarının gerçekleştirilmesi doğrultusunda yapılandırılırlar. Devlet, alt sistemlerini kendi ideolojik yapısı doğrultusunda kendisine güç sağlayacak biçimde oluşturur ve yönetir. Bu bağlamda, eğitim sistemi, devlete güç sağlayan alt sistemlerin en etkililerindedir. Siyasi, ideolojik ve ekonomik gücün tek kişide olduğu monarşik bir siyasal sistemde eğitimin amaçlarının otorite ve itaate dayalı olması da kaçınılmaz bir olgudur.(Gökçe,2009:207)

Osmanlı Devleti'nde eğitimin amaçları, Kanuni devrinde şekillenerek XVIII. yüzyıla kadar devam eden "Klasik Dönem", XVIII. Yüzyıl için "Geçiş Dönemi", XIX. Yüzyıldan sonra ise "Batılılaşma ya da Laikleşme Dönemleri" adı altında incelenebilir. (Gökçe,2009:188).

Tanzimat dönemi, Osmanlı Devleti için diğer alanlarda olduğu gibi eğitim açısından da önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde yeni eğitim sistemi kurulmuş, eğitim anlayışı konusunda da önemli değişimler gerçekleştirilmiştir. Öncelikle eğitim sistemi din merkezli olmaktan çıkarılmış, diğer taraftan eğitim hizmetlerinin altyapı ve organizasyonu vakıflar aracılığı ile gerçekleştirilen yapısından ayrılarak, doğrudan devletin sorumluluğu altına alınmıştır. Tanzimat ile birlikte başlayan eğitimin modernleştirilmesi çalışmaları sonraki dönemlerde de devam ettirilmiştir.

Tanzimat Öncesi Eğitime Kısa Bir Bakış

Klasik dönemde, genel eğitim sisteminin sahip olduğu birtakım özellikler vardır. Bunlardan ilki, eğitim faaliyetlerinin dinî nitelikli oluşudur. Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat'ın arifesinde açılan yeni kurumları - ki bunların tamamı askerî ve teknik eğitim kurumlarıdır - bir tarafa bırakırsak, klasik dönemde genel nitelikli örgün eğitim sıbyan mektepleri ile medreseler tarafından gerçekleştirilmektedir. Enderun Mektebi ise çok daha sınırlı bir mevki taşımaktadır. Sıbyan mektepleri ile medreselerin işleyişinde tamamen, Enderun Mektebi'nde ise çok yoğun olarak dinî özelliklerin hâkim olduğu bilinmektedir (Zengin, 2008:146).

Osmanlı eğitiminin esasını teşkil eden medreseler, Osmanlı Devleti'nde konumu ve yüklendiği misyon gereği ulemanın sorumluluğu altında bulunmuştur (Ahmed Lütfi, 1328: 122-123 vd. Aktaran: Okumuş, E.) Osmanlı'da ulema, bir ruhban sınıfı teşkil etmediği gibi, ulemanın kontrolünde olan medrese de ruhban veya din adamı yetiştiren bir okul değildir. Osmanlı Devleti'nde dinin dünya hayatını da düzenlediği inancıyla siyaset yapıldığından ve din-devlet ikilemi olmadığından medreselerde din-dünya ayrımı yapılarak hareket edilmemiş, dinî eğitim-din dışı eğitim ikilemine yer verilmemiştir. Bu bağlamda medreseler her türlü bilimin, hatta edebiyatın öncülük ve önderliğini yapmıştır. Ayrıca medrese mezunları sadrazamlığa kadar her kademedeki idarî makamlara yükselbilmişlerdir Bu nedenle medreselere dinî eğitim kurumları olarak bakmak Osmanlı eğitim sistemi gerçeğine uygun düşmez. (Okumuş, 2005: 147)

Osmanlı ülkesinde örgün eğitim kurumları olarak sıbyan mektepleri ile medreselerin önemli sayılara ulaştıkları bilinmektedir. Ancak ilköğretimi kapsayan sıbyan mektebinden sonra orta ve yükseköğretime karşılık gelen medreselere devam eden öğrenci sayısının, genel nüfusa oranla oldukça az olduğu hatta sıbyan mekteplerine bile yeterli ilginin olmadığı, teşvik için ferman neşredildiği dahi bilinmektedir. Bu durumda, yaygın ve informal unsurlar eğitimin diğer kısmını tamamlamıştır (Zengin, 2008:147).

Eğitim faaliyetleri bizzat devlet eliyle değil vakıflar aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Vakıfların denetimi devlet tarafından yapılmaktadır ancak kuruluş ve işleyişinde, hayırseverler ve cemaatler olmak üzere özel teşebbüsün girişimi asıl noktayı oluşturmaktadır (Zengin, 2008:147).

Şeyhülislâmın başında bulunduğu ulemanın kontrol ve denetiminde bulunan medrese sistemi, Osmanlı Devleti'nin yükselme zamanlarında nitelikli eğitim hizmetleri vermekte iken gerileme süreciyle birlikte söz konusu niteliğini kaybetmiştir (Okumuş, 2005: 148).

Tanzimat'a kadar devletin memur ihtiyacını Enderun Mektebi karşılıyordu. Özellikle II. Mahmud devrinde kurulan harp ve tıp okulları da orduda subay ve uzman ihtiyacını karşılamaktaydı.

Bu dönem eğitiminin temel özellikleri şunlardır:

(1773-1839)

1. Eğitimde yenileşmeye askeri okullar açılarak başlanmıştır.
2. 1826'da yeniçeri ocağı kaldırılmıştır. Medrese zihniyeti böylece önemli bir destekçisini kaybetmiştir.
3. İlköğretim zorunluluğu ilk kez bu dönemde getirilmiştir.
4. Batı ile ilişkiler artmış ve ilk kez 1830'lu yıllarda Avrupa'ya öğrenci gönderilmiştir. (Akyüz,1985:123)

Tanzimat Dönemi (1839-1876)

Osmanlı eğitimindeki değişimler, 18. yüzyılın sonlarında başlar ve 19. yüzyılda köklü değişimler kendini gösterir. "Kuşkusuz bu dönüşümlerin arkasında, Osmanlı toplumunun dış ilişkilerde ve sınıfsal yapısındaki dönüşümler yatıyordu" (Tekeli, 1980:30).

XVIII. yüzyılda Fransız ve Sanayi Devrimleri sonrası oluşan yeni Avrupa düzeni içinde, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ni batı kapitalizmine girdi sağlayacak ve ona uyacak niteliğe getirme çabaları, bunu sağlamak için de Osmanlı'daki farklı etnik ve dinsel gruplar üzerinde hak iddia etme çabaları, sanayi devriminin yarattığı rekabet ortamı ve Avrupa'da oluşmaya başlayan ekonomik ve siyasi bloklar içinde Osmanlı Devleti'nin desteğine olan ihtiyaç, Osmanlı Devlet yapısında da yeni ideolojik, siyasi ve ekonomik oluşumlar ortaya çıkarmıştır. (Gökçe,2009:190)

Osmanlı Devleti'nin 1699 Karlofça Anlaşması ile başlayan ekonomik güç kaybı (toprak kaybetmesi) sonraki dönemde 1774'de Küçük Kaynarca Anlaşması'yla bazı azınlıklar ve dinsel gruplar üzerindeki siyasal denetimini kaybetmesiyle devam etmiştir. Fransız Devrimi ile yayılan milliyetçilik akımları ve Tanzimat Fermanı ile yönetimi altındaki ulusların bağımsızlık girişimlerini önleyemeyerek gelişen ulusçuluk akımına karşı geliştirdiği Osmanlılık ideolojisine rağmen toprak kaybetmeye devam etmiş ve Avrupalı devletlerin yeni ekonomik haklar elde etmeleri ile kan kaybetmeye devam etmiştir.

Bu gelişmeler çerçevesinde ilk defa bu dönemde eğitimin devlete siyasi, ideolojik ve ekonomik güç sağlayan bir araç olma niteliği fark edilerek bir dizi yeniden yapılanma girişimleri ile 1839'daki "Batı" değerleri eğitim, ordu, yönetim ve yasa alanlarında uygulamaya konulur. Devleti güçlendirmede en önemli kurum olarak ordunun eğitiminde işe başlanır (Gökçe,2009:190). Askeri sınıfın yeniden üretilmesi hedeflenir. Hendesehane açılır. 1795'te Mühendishane açılır. Mühendishane'den Avrupa'ya okumak üzere Osmanlı'dan ilk defa öğrenci grubu gönderilir (Tekeli, 1980:65). Siyasi gücü eğitmek amacıyla batılı eğitimciler İstanbul'a getirilir, yönetici ve askeri kadro siyasi ve askeri alanda yeni yöntem ve teknikleri öğrenmeleri için Avrupa'ya gönderilmiştir. (Örneğin; Tarhuncu Ahmet Paşa, bütçeyle ilgili bilgiler, Humbaracı Ahmet Paşa, yeni silahlara ait bilgiler edinmek için Fransa'ya gönderilmiş) Osmanlı aydınları da "Osmanlılık" ideolojisinin kuramsal temellerini oluşturmak amacıyla

Avrupa'ya gitmişlerdir. Batılı Laik tarzda eğitim kurumları açılmıştır. (Gökçe,2009:190).

Kızların eğitimi, sıbyan mekteplerinin ıslah edilmesi, yeni eğitim metodlarının benimsenmesi, idadiye, sultani, dar'ül muallim denen, rüştiyeden sonraki aşamaların açılarak öğretime dâhil edilmesi bu dönemdedir. (Sakaoğlu,1991: 71)

Tanzimat döneminde Laikleştirme eğitimde de en önemli eğilimdir. Önceki dönemin devamı olarak bu dönemde de bürokrasi ve ordu için mesleki yükseköğretim okullarının kurulmasına çok önem verilmiş ve üniversite kurma yolundaki girişimler de 1900 yılına kadar başarısız olduğundan bu okullar imparatorluğun eğitim piramidinin en tepe noktasını oluşturmuşlardır. Bunlardan en önemlisi 1859'da kurulan *Mekteb-i Mülkiye*'dir. (Zürcher, 1999: 96)

Batılılaşma çabalarının ilk önemli eğitim kurumu olarak bilinen Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, Tanzimat döneminde Bahriye Mektebi olarak örgütlendi. Bu mektebin (Deniz Mühendishanesi) Türk Eğitim tarihindeki yeri, ilk kez Fransızca ders veren Fransız uzman ve öğretmenlerin görev yapmaları, din derslerinin öğretim programında bulunmaması ve araç gereç kullanımı olmasına rağmen yine de batıdaki anlamda akademik düzeyde bir eğitim-öğretim değildi. (Sakaoğlu,1991: 61)

1836'da Topkapı Sarayı dış bahçesinde açılan Mekteb-i Tıbbiye'nin amacı, savaşlarda, ordunun gereksinimi olan hekim ve operatörleri yetiştirmektir. 1838'de Viyana'dan gelen Dr. Bernard, kurumda yenilikler yaptı. 1854'te, dört sınıflı Tıbbiye'ye idadi sınıfları da eklendi. Burada, 1870'e kadar Fransızca öğretim sonra Türkçe öğretim yapılmıştır. 1896'da ise Gülhane Hastanesi, Tatbikat Mektebi konumuna getirildi. Tıbbiye, 1908'den sonra Tıbbiye-i Mülkiye (sivil hekimlik okulu) ile birlikte Haydarpaşa'ya taşınmıştır. (Sakaoğlu,1991: 63)

Osmanlı modernleşmesinin önemli teşebbüslerinden biri de devlet memurlarının yabancı dil öğrenmeleri meselesidir. Osmanlı Devleti'nde tercümanlık gibi yabancı dil bilgisini gerektiren memuriyetler 1821'e kadar Fenerli Rum Beylere bırakılmış idi. Bu tarihten sonra da Müslümanlar bu göreve getirilmiştir. Tercüme Odası'nın 1860'lardan sonra Osmanlı idari teşkilatında yabancı dil öğretilen bir okul olma misyonunu yitirmesiyle Lisan Mektebi açılmıştır. (Balcı, 2008:76)

1856 Islahat Fermanı'nda özel eğitimle ilgili hükümler yanında, "Avrupa'nın eğitim, bilim ve sermayesinden yararlanılacağı" belirtilmiştir. Bu fermanla kısaca, halkın eğitilerek cehaletten arındırılması ve bunun için her düzeyde eğitimin ve mesleki eğitimin ele alınarak okulların yaygınlaştırılması, eğitimin hem din hem de dünya için geçerli olmasına yer verilmiştir. (Akyüz, 1997:139) Eğitimin yaygınlaştırılması düşüncesi bir Tanzimat düşüncesi olmakla beraber, Tanzimat yılları boyunca (1839-1871) yeni okul binalarının yapılması ve araç gereç kullanımı öncelikle askeri okullarda uygulanmış sivil okullarda ise eski binalarla yetinilmiştir. (Sakaoğlu,1991: 73)

Genel eğitim alanındaki ilk iki sivil okul; Mekteb-i Ulum'ül Edebiye, Mekteb-i Maarif-i Adli, sıbyan mekteplerinin biraz daha gelişmiş rüşdiyelerdi. (Sakaoğlu, Forum İstanbul: 10) Sultan Mahmut tarafından kurdurulan rüştiyeler, çocukların Kur'an ezberleyip okuma yazmayı öğrendikleri geleneksel ilk mekteplerden mezun olan 10-15 yaşlarındaki erkek çocuklarının devam edecekleri laik okullar olup mektep ile mesleki okul ya da devlet dairelerindeki meslek eğitimi arasında köprü oluşturmuştur. Ancak para ve yetişmiş eleman yokluğundan sayıca fazla açılmadığından ordu 1855'ten sonra kendi askeri rüştiyelerini açmak zorunda kalmış ve bunları önemli garnizon kentlerindeki idadiler izlemiştir. (Zürcher, 1999:96)

Abdülmeccid'in, Bâbüali'deki hükümet yetkililerine "Uyruklarımın refahı için her önlemi alınız. Gelişmenin gerçekleşmesi, gerek din gerek dünya işlerinde bilgisizliğin

kaldırılmasına bağlı. Bilimlerin ve fenlerin öğretileceği sanayi okullarının kurulmasını en öncelikli işlerden saymaktayım” buyruğu üzerine Meclis-i Vâlâ bir eğitim programı hazırlatma girişiminde bulundu. Din, ordu, bürokrasi kesimlerinden seçilen uzman ve aydınlardan, 13 Mart 1845'te Meclis-i Maarif-i Muvakkat kuruldu. Bu kurulun üyeleri Meclis-i Vâlâ'nın bir komisyonu olarak görev yapıyordu ve üyeleri de Batı kültürüne ya da görüşüne sahiptiler. Kurulun hazırladığı lâyhada (rapor); sıbyan mekteplerinin ıslah edilmesi, rüşdiyelerin bir düzene ve sisteme, halka bilgi verecek bir düzeye kavuşturulması, programındaki din derslerinin arttırılması, isteyen herkese açık, öğrencilerin gece ve gündüz barınmalarına uygun bir Darülfünûn (üniversite) ve bir Encümen-i Daniş (akademi) açılması, her düzeydeki öğretim kurumlarının çalışmalarını izleyecek ve yönlendirecek bir Meclis-i Maarif-i Umumiye kurulması öneriliyordu. Bu rapordan sonra Meclis-i Maarif-i Muvakkat, Meclis-i Maarif-i Umumiye adını aldı. Yukarıdaki kararlara dönük çalışmalara başlandı. Bizdeki ilk bilim akademisi gösterilen Encümen-i Daniş, 15 Temmuz 1851'de kuruldu ancak, önemli hiçbir şey yapamadan 1860'tan sonra adını unutturmuştur. Maarif Meclisi ise ders kitapları yazdırma, yabancı eserleri Türkçe'ye çevirtme, programlar, tüzükler hazırlama, eğitim fikirlerini yönetmeliğe; yeni eğitimin ulema elinde yön değiştirmemesi için Mekâtib-i Umumiye Nezareti kurulması gibi önemli işlerle uğraşmış ve önemli başarılar elde etmiştir. (Sakaoğlu, Forum İstanbul: 10)

1857'de, “Maarifi Umumiye Nezareti” kurulur. Böylece eğitim kuruluşları 16. yüzyıldaki gibi vakıflar tarafından değil, bir bakanlık tarafından yönetilmeye başlar. 1862'de “Sıbyan Mektepleri” yerine yine aynı programla eğitim yapan “İptidai Mektepler” açılır. Sıra üzerinde eğitim yapılmaya başlanır. (Tekeli, 1980: 74) Osmanlı için gerekli memurları yetiştirmek için, daha üst kademe okullar açılır. Bunu Sultaniler izler. Darüşşafaka (1865), Galatasaray (1867) gibi. Maarifi Umumiye Nizamnamesi'yle de eğitimin niteliği dinsel olmaktan laik olma sürecine girmiştir. (Binbaşıoğlu, 1982:142)

1869'da yürürlüğe konulan 198 maddelik Maarifi Umumiye Nizamnamesi'yle yeni koşullara uyum sağlayacak bireylerin yetiştirilmesi için;

1. Zorunlu eğitimin uygulanması,
2. Okul kademelerinin belirlenmesi ve derecelendirilmesi,
3. Eğitim ve öğretim tekniklerinin yeniden düzenlenmesi,
4. Öğretmenlerin teknik ve ekonomik olarak yeterliklerinin arttırılması,
5. Merkezi bir eğitim sisteminin kurulması, genişletilmesi ve taşra örgütünün kurulması,
6. Öğrencinin gelişimini temele alan düşüncenin yerleştirilmesi ve kurallara bağlanması,
7. Eğitimin sağlanmasında halk katkısının da sağlanması amaçlanmıştır. (Gökçe, 2009:192)

19. Yüzyılda Osmanlı toplumunun geçirmiş olduğu toplumsal değişme sonucunda Tanzimatla gelen yeni yönetim biçimi, eski yapıya göre çok daha geniş ve yetişmiş bir bürokrasiyi gerektirdiğinden geleneksel eğitim kurumları “enderun” ve “medreseler” dışında yeni eğitim kurumlarının gelişmesini zorunlu kılar. (Tekeli, 1980:31). Tanzimat'ın ilanıyla eğitimin örgütlenmesinde önemli değişiklikler meydana gelir. Sivil bürokrasi doğar. Osmanlılık ideolojisi içerisinde eşitlik düşüncesi de yerleşir (Tekeli, 1980:66).

Tanzimat Dönemi Eğitiminin Temel Özellikleri Şunlardır:(Akyüz, 1997:137,138,139):

1. Tanzimat döneminde, başlıca üç nedenle, eğitim alanında yenileşmelere girilmiştir.
  - a. Tarihi gelişim süreci içinde, ülkede yeniliklerin bir ihtiyaç olduğu ve halkın eğitilmesi “Devlet ve hükümetin önemli bir görevi” olarak görüldüğü için (1869 tarihli Maarifi Umumiye Nizamnamesi)
  - b. Osmanlı yönetimine ve Türklere karşı düşmanca davranan Avrupa kamuoyunu kazanmak umuduyla.
  - c. Avrupa devletlerinin baskıları nedeniyle.
2. Eğitimin geliştirilmesi Devleti felakete gidişten kurtaracak bir yol olarak görülmeye başlanmıştır.Eğitimin böyle bir siyasal ve toplumsal işlevinin bulunduğu farkedilmesi, eğitim tarihimizde çok önemli bir teşhistir.
3. Eğitimciler ve yazarlar ailenin ve Devletin eğitim görevlerini, çocuklara ve topluma olan sorumlulukları açısından ele almaya başlamışlardır.
4. Eğitim bir bilim olarak görülmeye ve eğitim bilimi kitapları yazılmaya başlanmıştır.
5. Okul ve sınıf ortamının düzenlenmesine, yeni ders araç gereçlerinin kullanılmasına, genel ve özel yeni öğretim yöntemlerinin denenmesine gidilmiştir.
6. Örgün Eğitim alanında İstanbul’da ve taşrada büyük çabalar gösterilmiş, bazıları günümüzde de etkinliğini sürdüren birçok okul kurulmuştur.
7. Medrese dışındaki örgün eğitimde, ilk, orta, yüksek şeklinde bir derecelemeye gidilmiş ve kısmen kâğıt üzerinde kalsa da, kapsamlı düzenlemeler düşünülmüştür (1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi) Eğitim yönetiminde yeni bir örgütlenmeye gidilmiştir. (Maarifi Umumiye Nezareti).
8. Örgün eğitimin kurulup geliştirilme çabaları mantıki bir sıra izlememiş, ilköğretime hemen hiç el atılmadan orta ve yüksek öğretimde düzenlemelere gidilmiştir.
9. Örgün eğitimde mantıki sıra izlemeyen girişimler, esas olarak medreselilerin tepkisinden kaçınmak, medreseler ve geleneksel sıbyan mektepleri dışında yeni okullar açmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Fakat medrese zihniyeti, eğitimdeki yenileşmeleri yine de kolay benimsememiştir.
10. Medreselerin düzeltilmesine gidilmemiş, bazı meslek medreseleri açılmıştır.
11. Öğretim kurumlarında birlik olmadığı için, uzun yıllar “medrese”, “Tanzimat Mektepleri”, “Askeri Mektepler”, “Azınlık” ve “Yabancı Mektepler” gibi çeşitli kaynaklardan *çok farklı bilgi, düşünce, ideal ve dünya görüşüne sahip insanlar* yetişmiştir. Bu zıtlıkların toplumda olumsuz sonuçları görülmüştür.
12. Eğitimde yenileşmeler bir avuç yönetici, aydın ve öğretmen tarafından başlatılmıştır.
13. Avrupa’daki gelişmelerin topluma ve eğitimdeki yenileşmelerde Avrupa’da görev yapan Osmanlı elçilerinin ve öğrenim gören aydınların önemli katkıları olmuştur.
14. Eğitimdeki yenileşmeler hemen her zaman, *eski malzeme ile yeni bir şey yapmak* biçiminde gerçekleştiği için medrese etkisini şu yollarla kısmen sürdürmüştür: öğretmen, öğrenciler, programlar, yöntemler...
15. Tanzimat döneminde, siyasi gelişmelerin sonucu olarak, çeşitli din, dil ve kültürlerden oluşan ülke insanlarını bir arada tutmak amacıyla “Osmanlılık” ideali ortaya çıkmış ve bir *Osmanlı insan tipi* meydana getirmek için eğitimden de

yararlanılmaya çalışılmıştır. Ancak, azınlıklar, esasta ayrılıkçı ve milli emellerinden vazgeçmemişlerdir.

16. Azınlık ve yabancı okulları çok büyük gelişmeler göstermiş, Devlet için bir tehlike haline gelmeye başlamıştır.

17. Açılan yeni okulların programlarına *hayata dönük dersler* konulmuştur.

18. Programlarda doğal olarak bir gelişme gözlenmekle beraber, uzun süre, çeşitli okulların programları birbirine çok yakın bir özellik göstermişlerdir.

19. Tanzimat kökleşmesi için aydınlar ve memurlar yetiştirilmesi gerekli görülmüş, bu nedenle sivil okullara ve memur yetiştirmeye fazla önem verilmiştir.

20. Medrese dışındaki okullarda, “Osmanlıca” denen Türkçe öğretim dili olarak benimsenmiştir. Maarifi Umumiye Nizamnamesi’nin (1869) gerekçesinde “bir milletin eğitimde ilerleme sağlamasını kendi dilinde eğitim öğretim yapmasında aramak gerekir; bir topluma yabancı dille bilim ve sanatta ilerleme yolunu göstermek zordur” denilmesi çok önemlidir. Bu dönemde, *dilin öğretimdeki önemi yanında sadeleşmesinin de gerektiği* anlaşılmaya başlanmıştır.

21. Mesleki ve teknik eğitimin temelleri atılmaya başlanmıştır.

22. İlk kez *öğretmen yetiştiren meslek okulları* açılmıştır.

23. İlk kez *kızlar için, orta dereceli okullar* açılmıştır.

24. Öğrenci ve öğretmenlerin kılık ve kıyafetleri belirlenip düzenlenmeye başlamıştır.

25. Disiplin aracı olarak *falaka* –yasal olarak- kaldırılmıştır.

26. Az zamanda çok iş yapmak düşüncesi vs. Nedeniyle sivil okulların pek çoğu için uygun binalar yapılmamış, bunlar eğreti binalarda öğretimlerini sürdürmüşlerdir.. Askeri okullar bu açıdan daha şanslıdır.

27. Halk eğitiminin önemi daha iyi anlaşılmaya başlamış, bu alanda gelişmeler görülmüştür.” (Akyüz, 1997:137,138,139)

Birinci Meşrutiyet döneminde, ülkenin sınıfsal yapısındaki değişimler doğrultusunda özel okullar açılmıştır. Tanzimatla kurulmaya başlayan okullar ülkenin diğer yörelerine de yaygınlaştırılmıştır. Hukuk Mektebi ve Sivil Mühendis Mektebi açılmıştır. (Sağ, 2003: 19)

Batılılaşma ve Laikleşme Dönemi:

Batılılaşma ve Laikleşme Dönemi; siyasi anlamda günümüz Türkiye’sinin temelini oluşturan ideolojik, siyasi ve ekonomik düşünce sisteminin ortaya konulduğu dönem olarak nitelenebilir. Kanun-i Esasi (24 Temmuz 1908), İttihak ve Terakki tarafından Abdülhamit’e kabul ettirilmiştir (Gökçe,2009:191). Bu dönemde giderek ağırlaşan özgürlük kısıtlamaları, sansür, dönemin eğitiminde de yaşanmıştır. Ancak, 1869 Maarifi Umumiye Nizamnamesi’ne işlerlik kazandırma çalışmaları da aralıksız olarak sürmüştür. (Sakaoğlu,1991: 99)

II. Abdülhamit devrinde tanzimat reformcularının düzenleyici- rasyonelleştirici vurguları devam etmiştir. Abdülhamit yüksekokulların standardının yükselmesini desteklemiş, örneğin Mülkiye’nin öğretim personeli zamanın en yetenekli aydınlarından oluşturulmuştur. (Mardin, 2002: 52)

Bu dönemde özel okullar devlet okullarına nazaran alımlı fiziki görünümleri ve kaliteli eğitim kadroları ile öne geçmişlerdir (Sakaoğlu,1991: 99).

Devletin en uzak köşelere ulaşarak resmi kurumlaşmayı yaygınlaştırmak amacını da gütmesiyle eğitim İstanbul dışında yaygınlaştırılmış, her tarafta bir eğitim seferberliği yaşanmıştır(Sakaoğlu,1991: 99)

Mülkiye, idadiler, hukuk ve ticaret mektepleri, okumuş eleman yetiştirmek için revaçta kalmıştır.(Sakaoğlu,1991: 99)

Yol ve bayındırlık çalışmaları, kentleşme ve belediye hizmetleri, teknik eğitimi özendirici bir işlev görmüşlerdir.(Sakaoğlu,1991: 99)

Meslek okulları ise her alanda öngörülmüştür.(Sakaoğlu,1991: 99)

İran bu gelişmelerden etkilenerek hükümete başvurmuş ve gençlerini Avrupaya göndermek yerine İstanbul'da okutmak istediklerini bildirmişlerdir(Sakaoğlu,1991: 99).

Kanun-i Esasinin eğitimle ilgili hükümleri, ikisi özel öğretime biri de eğitimin zorunluluğuna ilişkin olup üç maddede toplanmıştır.

15. maddesinde, öğretim işinin (konusunu) herkesçe özgürce yapılabileceği, ilgili kanuna uymak şartıyla her Osmanlı vatandaşının genel ve özel öğretim yapmaya izni olduğu belirtilmektedir. 16. maddesinde, ülkedeki çeşitli dinsel inanışlardaki toplumların din ve inanışlarına ilişkin öğretim yöntemi ve biçimine dokunulmayacağı ve ülkedeki tüm mekteplerin Devletin denetiminde olduğu belirtilmektedir. 114. Maddesi ise Osmanlı bireylerinin tümü için ilköğretimin zorunlu olduğu belirtilmektedir. (Akyüz, 1997:195)

II. Abdülhamit rejime bağlı kamu görevlileri yetiştirme amacıyla 1879'da Mekteb-i Mülkiye'yi açmıştır.(Sakaoğlu,1991: 99) Bu dönemde iki yapı bir eğitim sistemi söz konusu olmuştur. Bir yanda çoğunluğunu azınlıkların oluşturduğu Batı değerlerine göre yapılandırılmış ve "Osmanlılık" ideali doğrultusunda eğitim veren laik eğitim kurumları, diğer yanda medrese gibi islam değerlerine dayalı programların uygulandığı eğitim kurumları. Bu ikili yapıdaki eğitim sistemiyle amaçlanan, ulus-devlet sürecine adım atılırken, halkı tebaa olmaktan çıkarmak ve ulusal devletin vatandaşı yapmaktır.(Gökçe,2009:191)

Denebilir ki bu dönemde eğitim, askeri alandan sonra en önemli kurumlardan biri olmuştur. 1913'te çıkarılan Tedrisatı İptidaiye Kanun-u Muvakkati ve 1915'teki Mekatib-i İptidaiye'yi Umumiye Talimatnamesi'ne göre ilkokulun amaçları şöyle belirtilmiştir: Çocuklara hayat için gerekli bilgileri vermek, onları dine bağlı, vatansever, üstün bir insan olarak yetiştirmek.(Gökçe,2009:192)

İkinci Meşrutiyet döneminde eğitime ilişkin strateji belirleme yönünden değişimler olmuştur. Emrullah Efendi'nin "Eğitimi Tuğba ağacına benzettiği ve yeniliğin Darül-Fünun'dan(üniversiteden) başlaması gerektiğini önerdiği "Tuğba ağacı nazariyesi" ile Ziya Gökalp'in "çocuğun birey olarak eğitilmesi ya da toplumun bir ögesi olarak eğitilmesi" görüşleri uzunca tartışılmıştır. Kadınların okumasına önem verilmiş, kolay bir alfabe hazırlanmıştır. (Sağ, 2003: 19) (Sakaoğlu,1991: 126)

Bu dönemde, Ziya Gökalp, Emrullah Efendi, Satı Bey, Baltacı, Ethem Nejat Bey gibi kuramcıların öngördüğü; ilk devresinde dile, ikinci devresinde bilgiye (felsefe, mantık, ilahiyat da dâhil) önem veren ulusal ekonomiyi geliştirme hedefi ve işletmecilik becerisi kazandırma ile devletin kalkınmasını hedefleyen bir okul tipi öngörülmüştür.(Sakaoğlu,1991: 125)

Dönemin karmaşası ve savaşlar istenen hedefe varılmasına izin vermemiş olsa da programlar yenilenmiş, ilk kez siyasal konuları içeren dersler konmuş, kızların ve kadınların hem eğitim hem de çalışma hayatında yer edinmeleri sağlanmış, eğitim

metodları ezbercilikten kurtararak gözlem ve araştırmaya dayalı hale getirilmiştir.(Sakaoğlu,1991: 125- 126)

1912 yılında Maarif Nazırı Emrullah Efendi, Darülfünun'ı yeniden düzenler ve işlerlik kazandırır. Bazı okullarda ona bağlanır. 1915'te kızlara da Dar'ülfünun'da okuma olanağı çıkar (Sağ, 2003: 19). Kızlar için ilk kez bir yükseköğrenim kurumu açılır.(Akyüz, 1997:229)

Ülkenin nüfus ve toprak potansiyeli dikkate alınarak tarım öğretimine ağırlık verilmesi düşüncesi de ilk kez II. Meşrutiyet' te ortaya atılmıştır. Çıkartılan bir tüzükle tarım öğretimi planlanmıştır.(Sakaoğlu,1991: 143)

Sanat eğitimi ise 1914'te açılan Darülbedayi-i Osmani ve 1916'da açılan Darülelhan'dır. Darülelhan bizdeki ilk konservatuvardır.(Sakaoğlu,1991:144)

II. Meşrutiyet'in temel sloganını, "Devletin yıkılışını ancak eğitim kurtarır" olmuş ve "eğitim" hatta "ulusal eğitim" sesleri çokça duyulmuştur. Siyasal ve askeri çalkantıların sonunda Meşrutiyet, Cumhuriyete eğitimle ilgili bütün çabalara rağmen, kapısına kilit vurulmuş okullar ve "ulusal eğitim" felsefesini bırakmıştır." (Sakaoğlu,1991: 125)

Tanzimat ve Sonrası Dönemde Gayrimüslimler ve Din Eğitimi

Tanzimat öncesi dönem gayrimüslim din eğitiminin planlanması ve uygulanması, devletin sağladığı hak ve imkânlar çerçevesinde, tamamen ilgili cemaatin inisiyatifinde gerçekleştirilmiştir.

Tanzimat döneminde Osmanlı devlet yapısında değişikliklerle beraber zaman içerisinde Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki hukuki farklılıklar da kalkmıştır. Aynı dönemde eğitim alanında reform yapılmıştır. Tanzimat ile birlikte başlayan eğitimin modernleştirilmesi çalışmaları sonraki dönemlerde de çizgisinden sapmadan devam ettirilmiştir. Yeni eğitim sisteminin planlandığı komisyonlarda gayrimüslim üyeler de yer almıştır. Eğitim faaliyetleri , Tanzimat öncesi sadece cemaat vakıflarına bağlı olarak yerine getirilirken bu dönemde bu kurumların yanı sıra resmi devlet okulları (mektep) da kurulmuştur. Böylece eğitim alanında hem idare hem de anlayış olarak laik bir yapıya doğru adım atılmıştır. Bu anlayış çerçevesinde din öğretimi de yeni bir yapıya kavuşturulmuş, açılan yeni mekteplerde sadece İslam değil, tebaanın mensup oldukları din ve mezheplerin öğretimi de gerçekleştirilmiştir. Tanzimat ve sonrasında resmi okullarda din derslerine yer verilmesi, siyasi politikalara bağlı olarak, dönemlere göre farklılıklar taşır. Osmanlılık politikasının hâkim olduğu Tanzimat yıllarında sıbyan ve rüştiye mekteplerinde talebelerin mensup oldukları farklı dinlerin öğretimine yer verilirken, bu dersler rüştiye sonrasındaki öğretim basamaklarında yer almamıştır. Daha sonraki dönemlerde ise mekteplerde sadece İslam dininin öğretimi söz konusu olmuştur. Eğitim teşkilatının kapsamlı olarak düzenlendiği 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde gayrimüslimlerin kendi cemaatleri için ayrıca özel okullar açmalarına izin verilmiştir. Bu yasal düzenleme ile ilkokulların her cemaat için ayrıca açılmasına ve programda yer alan din derslerinin de farklılıklara göre okutulması kararı verilmiştir. Ancak hangi dönem söz konusu olursa olsun, özel mektepler ve mektep dışındaki yaygın eğitim ortamlarında gerçekleştirilen İslam dışındaki din ve mezheplerin öğretimine müdahale olmamıştır. (Zengin, 2008:139, 148)

Tanzimat'tan sonra da aynı uygulamalar devam etmiştir. Daha sonraki dönemlerde din eğitimi açısından dikkati çeken nokta, orta dereceli okul programlarına İslam din dersinin konulmuş olmasıdır. Bunun nedeni, devlet okullarında çok az sayıda gayrimüslim öğrencinin bulunmasıdır. İstatistikî veriler, gayrimüslimlerin devlet okulları yerine özel cemaat okullarını ya da Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa devletleri tarafından açılan yabancı okulları tercih ettiklerini göstermektedir. Bu

bağlamda az sayıdaki gayrimüslim öğrenci ise din dersinden muaf tutulmuştur. (Zengin, 2008:139- 140)

Diğer taraftan bakacak olursak Ağaoğlu Ahmed, (1869-1939) ülkede 10 yüksekokul, 56 ortaokul, 1450 ilkokul bulunduğunu ve bunların hepsinde toplam 62 bin dolayında Türk çocuğunun okuduğunu belirtir. Ermeniler ile Rumların ise 6 bin okullarının bulunduğunu ve buralara devam eden öğrencilerin ise yüzde altmışının Türk ve Müslüman olduğunu, bu sayılar doğrultusunda ise Türkçe eğitimi ve din duygusu aşılamanın giderek güçleştiğini dile getirmiştir. (Sakaoğlu,1991: 130)

Tanzimat sonrasında II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerinde devlet tarafından açılan mekteplerde sadece İslam din derslerine yer verilmesi nedenlerinin tespit edilmesi gerekir. Bu sebeplerin başında öncelikle dönemin siyasi gelişmeleri doğrultusunda eğitim politikasının değişmesi zikredilmelidir.. Tanzimat yıllarında, Rumeli'deki bağımsızlık hareketlerinin sürmesi, devleti ayakta tutacağı düşünülen Osmanlılık siyasetinin yararının olmadığını göstermiştir. Diğer taraftan gayrimüslimlerin resmî mektepler yerine kendi kurdukları mektepleri tercih etmeleri, II. Abdülhamid döneminde mektep programlarının yeniden düzenlenmesi sırasında İslam din derslerine yer verilmesi uygulamasına neden olarak söylenebilir. (Zengin, 2008:139- 154)

Diğer taraftan II. Abdülhamid döneminde, azınlık ve yabancı mekteplerine karşı olumsuz bir tutumun geliştiği görülmektedir. Yabancı mekteplerinin misyonerlik faaliyetleri ve bununla bağlantılı olarak azınlıkların siyasi ayrılığa yönlendirilmesi, devletin bu kurumlara şüphe ile bakarak mesafeli durmasına; hatta karşı tavır almasına neden olmuştur.(Zengin, 2008:156)

SONUÇ

Bir toplumun sürekli dinamik kalması için, eğitiminin de çağa uygunluğu kaçınılmazdır. Osmanlı'da yenileşme hareketleri içerisinde eğitim öncelikli hedef alan olmuştur. Batılılaşmanın temeli eğitimdeki yeniliklerle atılmıştır.

Tanzimat döneminin eğitimdeki yeniliklerle, laikleşme sürecine de girilmiştir. Ulus devlet idraki eğitime önemli ölçüde etki yapmıştır. Bu dönemde din eğitimi zorunluluğu ortadan kalkmış ve azınlıkların din ve mezhep eğitimi de okullarda gerçekleşmiştir. Bu bağlamda eğitimdeki yenilikler siyasi gelişmeler sebebiyle tartışılmaya her zaman açık kapı bırakmıştır.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemi ile birlikte başlayan eğitimde modernleşme çalışmaları içerisinde yapılan düzenlemelerde, resmî mekteplerde gayrimüslimlerin kendi dinlerinin öğretiminin söz konusu edildiği; ancak II. Abdülhamid döneminde bu uygulamanın kaldırılarak mekteplerdeki din derslerinin İslam din dersleri haline aldığı görülmektedir. Bu uygulamanın temel nedenini yukarıda belirtmiştik. Ancak bu uygulama sadece resmî mekteplerle ilgili olup, genel anlamda azınlık ve yabancılara ait özel mekteplerde yer verilen din eğitimine herhangi bir müdahale söz konusu olmamıştır.

KAYNAKÇA

Akyüz, Yahya. Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1985'e), No:149, Ankara, Ankara Üni. Eğit. Bil. Fak. Yay., 1985.

Akyüz, Yahya. Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1997'ye), No:1, İstanbul, İstanbul Kültür Üni. Yay. 1997.

Balcı, Sezai. Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/940/11702.pdf>, 2008.

Binbaşoğlu, Cavit. Eğitim Düşüncesi Tarihi, Ankara, Binbaşoğlu Yayınevi, 1982.

- Gökçe, Feyyat. Değişim Sürecinde Devlet ve Eğitim, Ankara, Pegem Akademi Yay. 2009.
- Mardin, Şerif. “Yeni Osmanlı Düşüncesi”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, der. Mehmet Ö. Alkan, 1, pp. 42-53, İstanbul, Birinci Cilt, İletişim Yayınları, 2002.
- Okumuş, Ejder. Tanzimat Dönemi’nde Eğitimde Lâikleşmenin İşaretleri, Değerler Eğitimi Dergisi, 3 (9), 143-162, Değerler Eğitimi Merkezi, 2005.
- Sağ, Vahap. Toplumsal Değişim Ve Eğitim Üzerine, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi Mayıs 2003 Cilt: 27 No:1 11-25, 2003.
- Sakaoğlu, Necdet. Osmanlı Eğitim Tarihi, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.
- Sakaoğlu, Necdet. 14. yüzyıldan 21. yüzyıla Türkiye’de Eğitim, http://www.forumistanbul.com/documents/Turkiye'de_Egitim.pdf, 2013.
- Tekeli, İlhan. Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar, Ankara, TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, 1980.
- Zengin, Zeki Salih. Tanzimat ve Sonrası Dönemde Osmanlı Toplumunda Gayrimüslimler ve Din Eğitimi, Değerler Eğitimi Dergisi, Cilt 6, No. 15, 139-170, 2008.
- Zürcher, Erik Jan. Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, (Çev. Yasemin Saner Gönen). İstanbul. İletişim Yayınları, 1999.